

па: <http://www.pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus>. Дата доступа 13.06.2019

6. Бабосов Е.М. Идеология белорусского государства: теоретические и практические аспекты. Минск : Амалфея, 2009. 488 с.

УДК 66.1(438)''17''

ПУБЛІЦЫСТЫКА Ё РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ У ПЕРЫЯД РОКАШУ 1606-1609 ГГ.: ДЫСКУРС-АНАЛІЗ

І.А. Бортнік

УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт»

вул. Блахіна 29, 211446, Наваполацк, Рэспубліка Беларусь

i.bortnik@pdu.by

Анотацыя. В данной статье проводится дискурс-анализ публицистических текстов, возникших в период рокоша 1606-1609 гг. в Речи Посполитой. Объектом исследования выступают текст противника рокоша П. Скарги «Otóż tobie rokosz» и ответ на него анонимного сторонника рокоша «Na pismo potwarzające ludzie cnotliwe pod tytułem «Otóż tobie rokosz», wydane na ohydę rycerstwa na rokoszu będącego, prawdziwa i krótka odpowiedź». В ходе исследования установлено, что данные тексты репрезентируют противоположные дискурсы. В обоих из них узловой точкой выступает концепт рокоша, являющийся переменным знаком, который принимает в одном случае негативное, в другом – позитивное значение. Противоположность дискурсов проистекает из использования различных артикуляционных практик, опирающихся на различные ценности, укорененные в политической культуре Речи Посполитой. В одном случае ими являются ценности общественного единства, общественной безопасности, государственного суверенитета, в другом – комплекс сословных шляхетских ценностей (Речь Посполитая как сообщество всей шляхты, права и вольности шляхты).

Ключевые слова: *дискурс-анализ; узловая точка; артикуляционные практики; рокош; общее благо; Речь Посполитая; права и вольности шляхты; тирания.*

PUBLICISM IN THE RZECZ POSPOLITA IN THE PERIOD OF ROKOSHA 1606-1609: DISCOURSE ANALYSIS

I.A. Bortnik

Polotsk State University

Blakhina str., 29, 211446, Navapolatsk, Republic of Belarus

Annotation. This article presents a discourse analysis of journalistic texts that arose during the period of rokosh 1606-1609 in the Rzecz Pospolita. The object of the research is the text of the opponent of the rokosh Peter Skarga «Otóż tobie rokosz» and the answer to it is an anonymous supporter of rokosh «Na pismo potwarzające ludzie cnotliwe pod tytułem «Otóż tobie rokosz», wydane na ohydę rycerstwa na rokoszu będącego, prawdziwa i krótka odpowiedź». The study found that these texts represent opposing discourses. In both of them, the nodal point is the concept of rokosh, which is a variable sign, which takes negative in one case, positive in another. The opposite of discourse stems from the use of

various articulation practices based on different values rooted in the political culture of Rzecz Pospolita. In one case, they are values of social unity, public security, state sovereignty, in the other - a complex of estate gentry values (Rzeczpospolita as a community of the nobility, the rights and liberties of the nobility).

Keywords: *discourse analysis; anchor point; articulation practices; rokosh; common good; republic; rights and liberties of the nobility; tyranny.*

У Еўропе ў перыяд ранняга Новага часу шырокае распаўсюджанне атрымала такая форма пісьмовай камунікацыі, як публіцыстычныя творы, прысвечаныя актуальным грамадска-палітычным пытанням (памфлеты, «лятучыя лісткі» і г.д.). У разглядаемых умовах яны да пэўнай ступені выконвалі функцыі сродкаў масавай камунікацыі. Дадзеныя творы ў найбольшай колькасці з'яўляліся падчас значных грамадска-палітычных падзей, звязаных з барацьбой розных сацыяльных сіл і групавак. Публіцыстычныя творы разглядаемага перыяду былі, як правіла, ананімнымі, распаўсюджваліся як у друкаванай, так і ў рукапіснай форме, былі разлічаныя на масавага чытача ў той ступені, у якой гэта дазвалялі магчымасці распаўсюджвання інфармацыі эпохі ранняга Новага часу. У дадзеным артыкуле аб'ектам даследавання выступаюць публіцыстычныя творы, якія з'явіліся ў інфармацыйна-палітычнай прасторы Рэчы Паспалітай падчас рокашу 1606-1609 гг. Рокаш прывёў да значнага абуджэння сацыяльна-палітычнай думкі ў Рэчы Паспалітай. За кароткі перыяд часу з'яўляецца вялікая колькасць твораў палітычнага зместу, пераважна ананімных прыхільнікаў і праціўнікаў рокашу. У гэтых творах выявіліся розныя тэарэтычныя і практычныя падыходы ў асяроддзі грамадскасці Рэчы Паспалітай у асэнсаванні актуальных праблем сацыяльнага жыцця.

Сярод мноства ўзгаданых публіцыстычных твораў для правядзення дадзенага даследавання выбраныя два палемічна супрацьпастаўленыя творы, якія паўсталі на раннім этапе рокашу: 1) *Otóż tobie rokosz* – твор антыракашовай скіраванасці. Паводле даследчыкаў, яго аўтарам з'яўляецца вядомы грамадска-палітычны і рэлігійны дзеяч канца XVI – пачатку XVII стст., каралеўскі прапагандыст-езуіт П. Скарга (твор напісаны, верагодна, у жніўні 1606 г. [1]; 2) *Na pismo potwarzające ludzie cnotliwe pod tytułem “Otóż tobie rokosz”, wydane na ohydę rycerstwa na rokoshu będącego, prawdziwa i krótka odpowiedź* – ананімны твор, які паўстаў у асяроддзі прыхільнікаў рокашу ў адказ на вышэйзгаданую працу аўтарства П. Скаргі прыблізна ў сярэдзіне верасня 1606 г. [2]. Абодва тэксты напісаныя на польскай мове, але ўключаюць у сябе шмат асобных выразаў і нават сказаў на лацінскай мове. Другі з пералічаных тэкстаў прыблізна ўдвая большы па свайму аб'ёму. Абодва тэксты надрукаваныя ў першым томе выдання *«Pisma polityczne z czasów rokoshu Zebrzydowskiego: 1606-1608»*.

Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца правядзенне дыскурс-аналіза узгаданых вышэй тэкстаў. У якасці метадалагічнай базы даследавання выступае тэорыя Э. Лакла і Ш. Муф [3]. Два творы, якія абраныя ў якасці аб'екта даследавання, рэпрэзентуюць два антаганістычныя дыскурсы. Зыходзячы са скіраванасці тэкстаў, вузлавым пунктам у іх выступае канцэпт рокашу. Разам з тым дадзены канцэпт з'яўляецца зменлівым знакам, паколькі абодва дыскурсы імкнуча

абгрунтаваць сваю інтэрпрэтацыю таго, што азначае рокаш, і адпаведным чынам ажыццяўляюць артыкуляцыйныя практыкі.

Дыскурс твору «Otóż tobie rokosz» інтэрпрэтуе рокаш як незаконны гвалтоўны бунт, скіраваны супраць Бога, грамадства і дзяржавы. Пабоднае значэнне рокашу раскрываецца праз наступныя артыкуляцыйныя практыкі: 1) рокаш – спроба рэалізацыі прыватных інтарэсаў кракаўскага ваяводы Мікалая Зэбджыдоўскага і іншых шляхціцаў, што супярэчыць агульным грамадскім інтарэсам [1, с. 35-36]; 2) рокаш – крыніца разбурэння грамадскага спакою і бяспекі [1, с. 36-37]; 3) рокаш – сродак замаху на правы і маёмасць каталіцкага касцёлу [1, с. 37]; 4) рокаш – магчымасць для «ератыкоў» (пад імі маюцца на ўвазе пратэстанты) з дапамогай «дрэнных католікаў» аслабіць пазіцыі каталіцкага касцёла [1, с. 37-38]; 5) рокаш – непасрэдны шлях да грамадзянскай вайны [1, с. 38]; 6) рокаш – сродак для грабязу прадстаўнікоў непрывілеяваных саслоўяў з боку ракашовай шляхты [1, с. 38]; 7) рокаш – крыніца распальвання розных чалавечых грахоў [1, с. 38-39]; 8) рокаш – прычына падзення абароназдольнасці дзяржавы [1, с. 39]; 10) рокаш – аснова для разбурэння дзяржавы як адзінага арганізма з адзінай уладай [1, с. 39].

Такім чынам, негатыўнае значэнне вузлавога пункту «рокаш» артыкулюецца з дапамогай пазітыўных значэнняў супрацьлеглых яму знакаў, такіх як «айчына», «агульнае дабро», «грамадскі спакой», «каралейская ўлада», «каталіцкі касцёл». Таксама артыкуляцыя адбываецца з дапамогай негатыўных значэнняў знакаў, звязаных з рокашам: «прыватны інтарэс», «неспакой у грамадстве», «ерась», «дрэнныя католікі», «грамадзянская вайна», «грахі». Як бачым, частка з гэтых знакаў мае дачыненне да грамадска-палітычнага, частка – да маральна-рэлігійнага дыскурсу.

У цэлым жа ў творы П. Скаргі можна заўважыць, што негатыўнае значэнне рокашу абапіраецца на каштоўнасцях забеспячэння пануючага становішча ў дзяржаве каталіцкага касцёлу і санкцыянаванага ёй сацыяльна-этычнага парадку, а таксама традыцыйных для палітычнага дыскурсу ранняга Новага часу каштоўнасцях, якія маюць вытокі яшчэ ў антычнай культуры, такіх як прыярытэт агульнага дабра над прыватным, неабходнасць забеспячэння грамадскай бяспекі, суверэннасць дзяржаўнай улады. У гэтым кантэксце асобна трэба звярнуць увагу на негатыўную артыкуляцыю канцэпту “тыранія” ў сувязі з тым, што афіцыйным лозунгам рокашу было прадухіленне ўстанаўлення ў Рэчы Паспалітай тыранічнага праўлення. Аднак, ізноў жа ў палітычным дыскурсе разглядаемай эпохі моцна ўкаранілася негатыўная інтэрпрэтацыя тыраніі як формы праўлення, заснаванай на свавольным праўленні правіцеля, які кіруецца выключна ўласнымі эгаістычнымі памкненнямі і не дбае пра грамадскі дабрабыт. П. Скарга абвінавачвае прыхільнікаў рокашу і асабліва М. Зэбджыдоўскага ў тым, што шляхам распальвання варожасці сярод шляхты яны садзейнічаюць устанаўленню тыраніі (у якасці аналогіі разглядаецца антычная гісторыя пра братаў Гракхаў) [1, с. 37].

У адказе з боку прыхільнікаў рокашу «Na pismo potwarzające (...)» канцэпт «рокаш» таксама выступае ў якасці вузлавога пункту. Аднак, тут ён мае цалкам

пазітыўнае значэнне, інтэрпрэтуецца як законны з'езд усёй шляхты Рэчы Паспалітай, на якім павінна адбыцца абмеркаванне найважнейшых дзяржаўна-палітычных пытанняў. Гэтае значэнне раскрываецца праз наступныя артыкуляцыйныя практыкі: 1) рокаш – сродак умацавання Рэчы Паспалітай [2, с. 42]; 2) рокаш – вынік рэалізацыі грамадскай волі, адлюстраванай у волі шматлікіх сенатараў і прадстаўнікоў шляхты [2, с. 43]; 3) - рокаш – сродак абароны шляхецкіх правоў і вольнасцяў [2, с. 44-45]; 4) рокаш – сродак барацьбы супраць злоўжыванняў з боку улады і прадухілення перспектывы ўстанаўлення абсалютнага праўлення (*absolutum dominium*) [2, с. 44-45]; 5) рокаш – сродак ліквідацыі “дрэнных радаў” караля, пад якімі маюцца на ўвазе найперш езуіты [2, с. 46]; 6) рокаш – сродак прававога забеспячэння рэгламентацыі маёмасных адносін паміж шляхтай і каталіцкім духавенствам [2, с. 46-47].

Вельмі вялікае месца ў тэксце нададзена крытыцы дзейнасці езуітаў у Рэчы Паспалітай, з чаго вынікае неабходнасць іх выгнання з дзяржавы [2, с. 47-51]. Па ўсім тэксце ідуць жорсткія інвектывы ў бок аўтара «*Otóż tobie rokosz*». Пры гэтым аўтар «*Na pismo potwarzające (...)*» не выступае як праціўнік каталіцкага касцёлу; ён супрацьпастаўляе «старых добрых» католікаў і «новых» католікаў, пад якімі маюцца на ўвазе езуіты. У папрок езуітам ставіцца тое, што яны кіруюцца не ідэаламі пашырэння і ўмацавання рэлігійнай веры, а карыслівымі інтарэсамі (захопліваюць шляхецкую маёмасць, маёмасць іншых касцельных арганізацый), а таксама інтарэсамі замежных дзяржаў, найперш Габсбургскай Іспаніі, якія імкнуцца паўсюдна насадзіць *absolutum dominium* [2, с. 47-50].

Такім чынам, пазітыўнае значэнне вузлавога пункту «рокаш» артыкулюецца з дапамогай пазітыўных значэнняў такіх знакаў, як «Рэч Паспалітая», «шляхецкі стан», «правы і вольнасці шляхты», «згода», «папраўленне правоў». Негатыўнае значэнне маюць такія знакі, як «тыранія» («*absolutum dominium*»), «небяспека вольнасцяў», «дрэнныя практыкі», «дрэнныя рады».

Як відаць, у працы «*Na pismo potwarzające (...)*» ключавыя знакі з пазітыўным значэннем, выкарыстаныя ў творы «*Otóż tobie rokosz*», не аспрэчваюцца, аднак артыкулююцца іншыя знакі, якія адсутнічаюць або амаль не прысутнічаюць у вышэйзгаданай працы П. Скаргі. Пазітыўнае значэнне рокашу абапіраецца перадусім на комплексе агульнапрынятых шляхецкіх каштоўнасцяў Рэчы Паспалітай, такіх як «вольнасць», «роўнасць», «братэрства», «згода». Паняцце вольнасці, як правіла, выступае ў выглядзе формулы «правы і вольнасці» або «правы, свабоды і вольнасці». Такім чынам, вольнасць атаясамлівалася з саслоўнымі правамі і прывілеямі шляхты. Польскі даследчык шляхецкай палітычнай культуры Э. Апаліньскі вылучае тры асноўныя віды шляхецкіх вольнасцяў: свабода слова, веравызнання і выплаты падаткаў [4, с. 80]. Характэрна, што калі П. Скарга выступае ў абарону прадстаўнікоў непрывілеяваных саслоўяў (мяшчан і сялян), якія церпяць ад пабораў падчас арганізацыі шляхецкіх з'ездаў, то аўтар «*Na pismo potwarzające (...)*» падкрэслівае выключнасць шляхецкага саслоўя. Ён спасылкаецца на Арыстоцеля, у творах якога знаходзіць узгадку пра тое, што сапраўдная дружба можа быць толькі паміж роўнымі, а не паміж панам і няволь-

нікам [3, с. 45]. Акрамя таго ў негатыўным сэнсе адзначаецца нешляхецкае паходжанне аўтара «Otóż tobie rokosz» [3, с. 41-42].

Асаблівую ролю мае неаднаразовая артыкуляцыя такога знака, як «Рэч Паспалітая». У шляхецкай палітычнай культуры Рэч Паспалітая разглядалася як дзяржава, як сукупнасць соймавых станаў (кароль, Сенат і Пасольская ізба) і як супольнасць усёй шляхты [4, с. 27-30]. Аўтар «Na pismo potwarzające (...)» адзначае шматлікія аргументы на карысць таго, што ў Рэчы Паспалітай пачатку XVII ст. мела месца парушэнне шляхецкіх правоў і вольнасцяў і, як вынік, інтэнцыя да *absolutum dominium*: парушэнне каралеўскай уладай фундаментальных правоў «пакта канвента», ігнараванне шляхецкіх патрабаванняў і петыцый на соймах, увядзенне падаткаў і прымяненне каралеўскіх універсалаў без згоды шляхты [3, с. 44]. Гэтыя аргументы мелі мэтай легітымізацыю рокашу. Таксама ў разглядаемым творы значнае месца прысвечана артыкуляцыі такіх знакаў як «агульнае дабро» і «прыватны інтарэс», якія, як ужо адзначалася, выступаюць важнымі момантамі ў дыскурсе, прадстаўленым у «Otóż tobie rokosz». Аўтар «Na pismo potwarzające (...)» шмат увагі надзяляе адмаўленню тэзісу П. Скаргі, згодна з якім рокаш стаў вынікам прыватных крыўдаў кракаўскага ваяводы М. Зэдзжыбоўскага. У супрацьвагу гэтаму паслядоўна сцвярджаецца, што рокаш абапіраецца на агульную волю шляхты ў абарону сваіх правоў і вольнасцяў [2, с. 41-43].

Падсумоўваючы, можна адзначыць, што супрацьлегласць дыскурсаў у прадстаўленых тэкстах абумоўлена тым, што пазітыўнае або негатыўнае значэнне ключавых пунктаў абапіраецца на прынцыпова розныя артыкуляцыйныя практыкі. Можна заўважыць, што, акрамя ключавога пункту («рокаш»), іншыя знакі, што артыкулююцца ў дыскурсах, не з'яўляюцца пераменнымі і не выклікаюць барацьбы. Адрозненне палягае ў тым, што ў кожным дыскурсе спецыяльна акцэнтуюцца адныя і ігнаруюцца іншыя знакі, дапасаваныя да каштоўнасцяў палітычнай культуры Рэчы Паспалітай разглядаемага перыяду. Антырокашавы тэкст П. Скаргі найперш артыкулюе знакі, звязаныя з каштоўнасцямі грамадскага адзінства, грамадскай бяспекі, суверэннасці дзяржаўнай улады, а таксама з каталіцкімі рэлігійна-маральнымі каштоўнасцямі. Тэкст у падтрымку рокашу «Na pismo potwarzające (...)» найперш артыкулюе знакі, звязаныя з комплексам шляхецкіх саслоўных каштоўнасцяў (Рэч Паспалітая як супольнасць усёй шляхты, правы і вольнасці шляхты і неабходнасць іх абароны).

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Otóż tobie rokosz // Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego: 1606-1608: 3 t. Kraków: Akademia Umiejętności, 1918. T. 3: Proza. S. 35-40.
2. Na pismo potwarzające ludzie cnotliwe pod tytułem “Otóż tobie rokosz”, wydane na ohydę rycerstwa na rokoszu będącego, prawdziwa i krótka odpowiedź // Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego: 1606-1608: 3 t. Kraków: Akademia Umiejętności, 1918. T. 3: Proza. S. 40-51.
3. Йоргенсен, М.В. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков: Изд Гуманитарный центр, 2008. 352 с.
4. Opaliński, E. Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1995. 347 s.